**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

ТАРЫХ ЖАНА МАДАНИЙ МУРАСТАР ИНСТИТУТУ

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕSЕШ Д.07.11.025

Кол жазма укугунда
УДК: 947.1 (575.2) (043.3)

АСЕКОВА САЛТАНАТ УРУМОВНА

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ЖЕРГИЛИКТIІ ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУНУН ТІЗІЛІШІ ЖАНА ӨНІГІШІ (НАРЫН ОБЛУСУНУН МИСАЛЫНДА, 1991-2011-жж)

Адистиги 07.00.02 – Ата Мекен тарыхы

**Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу ічін жазылган диссертациянын**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек - 2013

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин «Кыргызстан тарыхы жана этнология» кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: тарых илимдеринин доктору, профессор
Маанаев Эгемберди Жумагулович

Расмий оппоненттер: тарых илимдеринин доктору
Эсенкулов Нурмамат Жокенович

тарых илимдеринин кандидаты, доцент
Бектемирова Айнагул Кашкарбаевна

Жетектёёчъ мекеме: Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин
Гуманитардык факультетинин
тарых бөлүмү

Диссертация 2013-жылдын 31-майында саат 15-00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Тарых жана маданий мурас институтунун жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы тарых илимдеринин доктору (кандидаты) жана окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча Д.07.11.025 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720072, Бишкек ш., Чъй проспектиси, 265-а.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасында таанышууга болот.
Дареги: 720072, Бишкек ш., Чъй проспектиси, 265 а.

Автореферат 2013-жылдын 30-апрелинде таркатылды

Диссертациялык кеьештин
окумуштуу катчысы, т.и.д.
профессор **Батырбаева Ш.Д.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МІНӨЗДӨМӨСІ

Теманы изилдјјнін актуалдуулугу. 1991-жылдагы эгемендііліктјн кийин Кыргызстанда башталган демократиялаштыруу процесси укуктук мамлекеттин конституциялык тізілішінін негизи жана демократиялык јнігіінін мааниліі компоненти болгон саясий институттарды, анын ичинде жергиликтіі јз алдынча башкарууну (ЖӨАБ) замандын талабына жараша јзгјртііні шарттаган.

2011-жылы Кыргыз Республикасы эгемендііліктін жыйырма жылдык жыйынтыгын чыгарды. Бул аралыкта демократия менен авторитаризмдин тирешинде, Кыргызстан мамлекеттик башкарууда јзінј ылайык дійнјлік тажрыйба издјјгј мажбур болду. Кыргыз Республикасынын экс-президенти Р. Отунбаева: «Өткјн 20 жылдын биз ічін ачуу сабагы – бул јнігіінін чыныгы демократиялык моделин орнотуу аракетиндеги жаңылыштыктардан улам мамлекеттііліктін тіркігі бошоп калганы болду», -дейт. [5.203]. Бул Совет бийлиги учурунда башкаруунун борбордоштурулган системасына кјніп калган Кыргызстан ічін, јз алдынча јнігіідјгі саясий, экономикалык, социалдык маселелерди жіргізгјн реформалардын ийгилигинен залакасы кјп натыйжаларды алып келгени, башкаруунун демократияга негизделген багыты толук кандуу жіріп кетпегени сыяктуу маселелер менен аныкталат. Жергиликтіі јз алдынча башкарууда жергиликтіі јзгјчјлікті эске албай туруп јніккјн мамлекеттердин жергиликтіі башкаруу формасын тіздјн-тіз кјчіріп элге таңулоосу, чарбалардын чачыроосуна, тішінбјстіккј, карапайым элдин кјңіл коштугуна алып келген. Мына ушундай тізілгјн кырдаалдан улам, «Бийликтин, ошондой эле демократиялык мамлекеттин пайдубалы болгон жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдарынын биринчи кезектеги милдети болуп элдин аларга болгон ишенимин жана урмат-сыйын калыбына келтиріі болуп саналат», - деп Р. Отунбаева баса белгилеген [5.203]. “2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу јнүктіріінін Улуттук Стратегиясы” да мамлекеттик органдар жана жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдары јз иштерин жарандык коомдун кылдат кјзјмјліндј жіргізіігј тийиш деп тастыктаган [1.34]. Дійнјлік тажрыйба бийликти борбордон оолактатуу жергиликтіі деңгээлде саясий жана экономикалык кайра куруулардын башаты экендигин кјрсјтті. Кыргызстан јнігіінін этаптарында жергиликтіі кјйгјйлјрді чечіінін бирден-бир жолун кемчилиги, ийгилиги болсо да жергиликтіі јз алдынча башкарууну иш жізінј ашыруу менен байланыштырды. Демократиялык тізілішкј ылайык Кыргызстандагы жергиликтіі башкаруунун учурдагы тиби коомдун кызыкчылыгына, талабына толугу менен жооп бере албай жаткандыгына бігінкі кіндјгі мамлекеттин туруктуу мінјзгј ээ болбогон саясий жана кјйгјйліі социалдык-экономикалык абалы кібј.

Албетте, Кыргызстандын социалдык-экономикалык абалы аймактардын јнігіші менен тыгыз байланыштуу болгондуктан Нарын облусунун ЖӨАБнун јнігіі процессин изилдјј деңгээли анын теориялык-практикалык мазмунуна кјңіл буруп, келечекте бул жергиликтіі башкаруу иштерине жаңылануу жолдорун изилдјј теманын **актуалдуулугун** кјрсјтті.

Өнігіінін кайсы этабы болбосун, демократиялык кыргыз мамлекеттіілигі ічін, жергиликтіі јз алдынча башкарууну ар тараптуу изилдјј коомдун актуалдуу темасы катары јзінін маанисин жоготпойт.

Маселенин илимий изилденіі деңгээли. Жергиликтіі јз алдынча башкаруунун тегерегиндеги айрым маселелерге ата мекендик жана чет элдик изилдјјчілјр кјңіл буруп, бігінкі кіндј бул багыттагы теориялык-практикалык маселенин алкагында бир канча эмгектер жаралды.

Ж.Алымбаев, А.Джуманалиев, Дж.Джунушалиев, Т.Койчуев, К.Нурбеков, Дж.Малабаев, В.Плоских, Р.Тургунбеков, Т.Ожукеева, У.Чотонов ж. б. [4.51, 4.58, 4.67, 4.68, 4.99, 4.107, 4.108, 4.109, 4.110, 4.128, 4.129, 4.134] эмгектеринде кыргыз элинин тарыхый тізілішіндјгі, Россиянын курамына киргенден кийинки жана советтик мезгилиндеги мамлекеттіілікті изилдјјгј јз салымдарын кошкон. Бул эмгектерде белгиленгендей кыргыздар басып јткјн жолунда жамааттык башкаруу ыкмасы менен жашап келгендигин кјрјбіз. Өнігіінін кийинки баскычы болгон борбордоштуруу системасы орун алган СССР мезгилинде да жергиликтіі башкарууга тиешеліі деңгээлде чектелген мінјздј болсо да, кјңіл бурулгандыгы аталган эмгектерде камтылган.

А. Акунов «Государственное управление в транзитный период» [4.52] монографиясында мамлекеттик башкаруу жаатында алгачкылардан болуп эгемендіі Кыргыз Республикасындагы бийликтин бардык бутактарына, мамлекеттик башкаруусуна анын ичинде жергиликтіі јз алдынча башкарууга тарыхый-укуктук јңіттјн талдоо берген. Автордун пикири боюнча уруучулук коом маани-маңызы жана формасы боюнча калктын јзі калыптандырган јз алдынча башкаруучу бирдиги болгон. Жарандык коомдун тіпкіліктіі системасы катары жергиликтіі јз алдынча башкарууну эсептјј менен, жергиликтіі маанидеги маселелерди чечіідј жарандардын иш-аракети демократиялуу мамлекетти тіптјјдј бекем пайдубал болгондугун белгилеген. Бирок, автор Кыргызстандагы мамлекеттик башкарууну комплекстіі изилдегендиктен ЖӨАБнун јнігіісінј негиз болгон реформаларга жана анын натыйжасына талдоо берген эмес.

А.А. Карашевдин, О.С. Тарбинскийдин «Местное самоуправление в Кыргызстане в переходный период» аттуу монографиясы [4.81] республиканын коомдук-мамлекеттик системасындагы ЖӨАБнун ролу жана ордуна, јнігішінј арналып, жергиликтіі элдик бийликтин реформасынын уруntuктуу учурларына, б.а. уюштуруучулук-укуктук негиздерине јзгјчј кјңіл бурулган. Өніккјн мамлекеттердин муниципалдык башкаруу жолдоруна салыштырмалуу талдоо жіргізілгјн.

Республикадагы мамлекеттик, муниципалдык жана жергиликтіі јз алдынча башкаруунун ишмердіілігін, формасын, ыйгарым укуктарын изилдјј, теориялык жана укуктук негиздерин талдоого арналган Ж. Батырканов, И.Канаеванын “Становление и развитие государственного, муниципального и местного самоуправления в Кыргызской Республике” аттуу эмгегинде саясий, экономикалык жана социалдык чјйрјдјгі маселелер талдоого алынган [4.56].

М. Джангарачеванын редакциялыгы астында жарык кјргјн “Реформа государственного управления и государственной службы в переходный период” аттуу монографиясында [4.66] ПРООНдун “Мамлекеттик башкаруу системасын бекемдјј жана мамлекеттик администрацияны реформалоо” проектисинин

негизиндеги, каралган маселеге теориялык-методологиялык изилдјј жіргізіліп, јткјјл мезгилдеги Кыргызстандагы мамлекеттик башкаруунун анын ичиндеги жергиликтіі јз алдынча башкаруунун реформасынын абалы чагылдырылган. Тилекке каршы бул эмгекте ошол реформалардын практикалык мааниси так ачып кјрсјтілгјн эмес.

А. Адилов, С. Татаринова, Б. Дубанаев, Т. Кошоев, Э. Ракимбаев, А. Кожошев, А. Карашев, О. Тарбинский, Э. Токторов, К. Шадыбековдун [4.50, 4.69, 4.79, 4.82, 4.86, 4.87, 4.90, 4.127, 4.135] ЖӨАБга арналган эмгектеринде мамлекеттик башкаруудагы борборлоштуруунун жоюлушунун алкагында ЖӨАБнун јнігіісі жана анын укуктук негиздери кеңири берилген.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тізілішіндј ЖӨАБ актуалдуу тема болгондуктан, илимий чјйрјдј ЖӨАБнун Конституциялык, нормативдик-укуктук негиздерин, јнігіі этаптарын саясат таануучулар жана укук таануучулар диссертациялык иштеринде ар тармактуу изилдешкен [6.225, 6.226, 6.227, 6.228, 6.229, 6.230].

Илимий изилдјјдј Кыргызстандагы ЖӨАБнун тізіліші тарыхый јнүттјн каралып, Нарын облусунун мисалында аймактын жергиликтіі јз алдынча башкаруусунун учурдагы социалдык-экономикалык абалына кјңіл бурулат. Бул каралган багыт боюнча илимий чјйрјдј эмгектерде, баяндаган маалыматтарда практикалык маанидеги маалыматтардын аздыгына байланыштуу эмпирикалык базанын топторуна таяндык.

А. Бектемированын “Нарын облусунун социалдык-экономикалык турмушу (1991-2005-жж)” аттуу эмгегинде [4.59] Нарын облусунун айыл чарбасынын 1991-2005-жылдардагы абалына, облустун социалдык турмушуна терең талдоо менен, облустун айыл округдарындагы социалдык-экономикалык турмушун жјнгј салган жана аны башкарган ЖӨАБнун иш-аракетине істіртјдјн токтолгон. Ошондой болсо дагы бул эмгек облустун социалдык-экономикалык багытын комплексіі изилдеген алгачкы илимий эмгек болгондугун белгилеп айтсак болот.

Чет элдик адабияттарда дагы ЖӨАБну изилдјј маселесине кјп кјңіл бурулуу менен бул маселе социалдык-тарыхый феномен катары бай тарыхка ээ. ЖӨАБну изилдјјні теориялык жактан негиздеген Л. Штейн жана Р.Гнейст, В.П. Безобразов, А.Д. Градовский, Н. М. Коркунов, В.И. Кнорринг, В.Е.Чиркин, О.Е. Кутафин, В.И. Фадеев, А.Г. Антипьев, Н.Н. Захаров, А.В. Шишигин [4.57, 4.54, 4.65, 4.85, 4.89, 4.91, 4.132, 4.133] ж.б. авторлорду атасак болот.

Борбордук жана жергиликтіі бийликтин ортосунда тізілгјн мамилелерди изилдјјгј Э. Пейдж, М. Голдсмит јңдіі изилдјјчілјр [4.119] ар тараптуу карашкан. Авторлор “жаңы” жана “эски” европалык демократиялык јлкјлјрдјгі ЖӨАБну изилдјјдј салыштырмалуу талдоо аркылуу иш жіргізішкјн. Жалпысынан европалык изилдјјчілјрдін салттуу изилдјјсі борбордук-аймактык мамилелердин динамикасын талдоого байланышкан. Борбордоштуруу жана борбордон оолактатуу процесси ЖӨАБнун јнігішінін мінјзін аныктабай, башкаруу технологиясынын жыйындысы катары каралат.

Рафал Станектин редакциялыгы астындагы тізілгјн “Польский путь децентрализации. Местное самоуправление в 1990-2004 годах” аттуу коллективдіі монографияда [4.116] Польшадагы децентрализация процессинин

жірішінін јзгјчјлігі ачык чагылдырылган. Автордун максаты Орто Азиялык окурмандарга децентрализациянын жірішіндјгі кыйынчылыктар, ийгиликтер менен ЖӨАБ системасын кандай тізгјндіктјрін ачып беріі болгон. Айрыкча јкмјттік администрация менен муниципалдык деңгээлдердин ортосундагы компетенциялардын бјлінішінін практикалык маанисин баса кјрсјткјн.

И. Мунтян жана В. Поптун редакциялыгы астында тізілгјн “Разработка новых правил игры в старых условиях” жыйнагында [4.120] Чыгыш Европанын, Кавказдын жана Орто Азиянын жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдарына салыштырмалуу талдоо аркылуу, эгемендііліккј жетишкен мурунку СССРдин аймагындагы мамлекеттер демократиялык коомдун ілгісі болгон жергиликтіі јз алдынча башкарууга тарыхый-укуктук багытта изилдјј жіргізішкјн. Изилдјјчілјрдін негизги максаты КМШ јлкјлјріндјгі децентрализациянын жірішіндј мамлекеттик тізіліштјгі јзгјріілјрдјн улам аймактык жана жергиликтіі башкарууга кеңири маалымат беріі болгон. Авторлордун илимий чјйрјдјгі эң чоң салымы салыштырма методду кеңири колдонгондорунда, себеби тарыхый процесстин жіріші јз алдынча башкарууда туура жолду тандаганбы же туура эмес багытка бет алганбы биз аны бігінкі кіндј мамлекеттердин деңгээлинен, салыштыруу аркылуу социалдык-экономикалык абалынан айкын кјрј алабыз.

Жогоруда белгилеп кеткендей, Кыргызстандагы жергиликтіі јз алдынча башкаруунунун јнігішінін айрым маселелерин изилдјјгј олуттуу салым кошулгандыгы байкалат. Аталган эмгектердин басымдуу бјлігі саясий жана укуктун чегинде каралгандыктан ЖӨАБнун социалдык-экономикалык чјйрјсін чагылдырган маалыматтар кеңири каралган эмес.

ЖӨАБну изилдјјгј болгон аракеттер тарыхый тажрыйбаны терең талдоону талап кылаары шексиз. Бул јңіттјн алып караганда чет элдик изилдјјчілјрдін ЖӨАБну ар тармактуу изилдегенин баса белгилеп кетсек болот. Ал эми ата мекендик илимде ЖӨАБнун маселелерин изилдјј институционалдык аспектиде каралгандыгы менен тішіндірілјт. Ошондой болсо дагы чет элдик изилдјјчілјрдін ыкмасы ата мекендик изилдјјчілјр ічін ЖӨАБнун маселелерин тактоодо кјмјк болору талашсыз.

Тарыхнаамелик талдоонун жыйынтыгында Нарын облусундагы жергиликтіі јз алдынча башкаруудагы аймактардын социалдык-экономикалык абалы изилдјјнін объектиси катары илимий чјйрјдј ар тараптуу изилденбегендиктен илимий булактардан бардык маалыматтарды толугу менен кездештирбегендигибизди жана бул маселени илимий изилдјј олуттуу мааниге ээ экендигин белгилей кетишибиз керек.

Диссертациялык иштин максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты коомдук башкаруунун институту болгон Кыргыз Республикасындагы жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдарынын тізіліі жана јнігіі тенденциясындагы негизги факторлорду комплекстіі изилдјј менен ушул маселелерге тийиштіі Нарын облусунун жергиликтіі јз алдынча башкаруудагы социалдык-экономикалык абалын чагылдыруу болгон.

Алдыга коюлган максаттарды ишке ашыруу ічін тјмјндјгідјй **милдеттер** коюлду:

- жергиликтіі јз алдынча башкарууну изилдјјнін негизги теориялык-методологиялык аспектилерин талдоо;

- Кыргызстанда ЖӨАБнун топтолгон тажрыйбасы, республикада болуп жаткан децентралдаштыруу жана жергиликтіі бийликти демократиялаштыруу жјніндј тішінік берiі;
- чет элдик ЖӨАБ системасын алып жіргјн айрым мамлекеттер менен салыштыруу;
- Кыргызстандагы жергиликтіі јз алдынча башкаруунун эволюциясын жана тарыхый јбјлгјлјрін ачып кјрсјтіі;
- Нарын облусундагы ЖӨАБнун мыйзамдуулук базасын калыптандырган укуктук-уюштуруучулук негиздерин аныктоо жана ЖӨАБга болгон реформага талдоо жіргізіі;
- ЖӨАБнун јнігішінін негизги этаптарын аныктоо;
- Нарын облусундагы жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдарынын структурасынын јзгјчјлігін изилдјј;
- Нарын облусундагы жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдарынын социалдык-экономикалык ишмердіілігінј талдоо жіргізіі;
- Облустагы ЖӨАБнун јнігіі багыттарын аныктоо.

Изилдјјнін объектиси болуп Кыргыз Республикасындагы анын ичинде Нарын облусунун жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдары саналат.

Изилдјјнін предмети болуп эгемендіі Кыргыз Республикасын демократизациялоо контекстиндеги жергиликтіі јз алдынча башкаруунун тізілiі жана калыптануу процесси эсептелинет.

Изилдјјнін хронологиялык алкагы 1991-жылдан Кыргыз Республикасынын эгемендіiлiккј ээ болгонунан 2011-жылга чейинки мезгилди камтыйт.

Аймактык алкагы ЖӨАБну комплекстіі изилдјјдј Нарын облусундагы жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдарынын тізіліші жана социалдык-экономикалык абалы каралды.

Изилдјјнін теориялык-методологиялык негизи. Кыргыз Республикасындагы анын ичинде Нарын облусундагы жергиликтіі јз алдынча башкаруунун тізілішін жана калыптанышын изилдјјдј структуралык-функционалдык, тарыхый-типологиялык, системалык-статистикалык, тарыхый-логикалык, тарыхый-генетикалык, тарыхый-салыштырмалуу талдоо жіргізіі жана институционалдык методдору колдонулду.

Изилденген тема боюнча негизги булактар. Изилдјјнін эмпирикалык базасы негизги топторго бјлініп кјрсјтілгјн: мыйзам булактары, окумуштуулардын илимий эмгектери, саясатчылардын жана журналисттердин аналитикалык жана публицистикалык макалалары, мезгилдіі басма сјздјгі гезит-журналдардын материалдары, ЖӨАБдагы айыл округдарынын башчылары жана жергиликтіі кеңештин јкілдјрі, жергиликтіі жамааттын мічјлјрі жана жергиликтіі тургундар менен болгон маекти чагылдырган изилдјјчінін талаа дептери, Нарын облусттук жана райондук мамлекеттик админстрациялардын архивдик материалдары жана башкалар.

Иштин илимий жаңылыгы. Тарыхый изилдјјдј биринчилерден болуп 1991-жылдан 2011-жылга чейинки Кыргыз Республикасынын, анын ичинде Нарын облусунун жергиликтіі јз алдынча башкаруу тарыхына комплекстіі тарыхый булактардын негизинде изилдјј жіргізілді. Буга чейин жергиликтіі јз алдынча башкарууга болгон изилдјјлјр саясатчылар менен укук

таанууучулардын эмгектеринде гана чагылдырылып келген болсо, илимий талдоону тарыхый позицияга таянып, идеологиялык багытка берилбей тарыхый методдор менен изилдјјгј аракет кылынды. Бул илимий иш жергиликтїї јз алдынча башкаруунун тарыхнаамасынын катарын толуктайт деген ойдобуз.

Диссертациянын тажрыйбалык мааниси. Диссертациялык изилдјјдјгї негизги маалыматтарды жана тыянактарды, жергиликтїї јз алдынча башкаруунун кызматкерлери ічін, ишмердіілігі ЖӨАБга арналаган эл аралык уюмдардын практиктеринин тажрыйбасында пайдалануу сунушталат. Изилдјјнін материалдарын окуу процессинде, жергиликтїї јз алдынча башкарууга арналган дисциплиналарда пайдаланса болот.

Диссертацияны жактоого алып чыгуучу негизи жобо.

- Жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасынын калыптануу процесси анын өнүгүү тенденциясын жана динамикасын мүнөздөгөн бир катар этаптарга бөлүндү;
- Кыргызстандагы ЖӨАБ системасынын калыптанышынын јзгјчјлігі муниципалдык бийликтин формаларын жана методдорун тандоодо мамлекеттик бийликтин тіздјн-тіз кийлигишіісі, ал эми реформалоо жогору жактын кјрсјтмјсі аркылуу жіргізілгјні менен мінјздіі болду;
- Нарын облусундагы ЖӨАБдын уюштурууучулук негизин тізііді жергиликтїї жамааттын кјњіл коштугу, активдіілігінін тјмјндігі, калктын укуктук маданиятынын чала сабаттуулугу негизги кјйгјйлјрдјн болду. Кадр саясатынын туура эмес жолго коюлушу ЖӨАБнун јнігішінј тіздјн-тіз кедерги болууда;
- ЖӨАБнун негизги принциби болгон јзін-јзі каржылоосу Нарын облусунда реалдуу тірдј јзін актабагандыктан, ЖӨАБга кјп кјйгјйлјрді жаратууда. Аймак дотациянын эсебинен кырдаалдардан чыгууда. Мына ошондуктан облустагы ЖӨАБнун жакынкы аралыктагы максаты экономикалык потенциалды туура жолго коюп, социалдык кјйгјйлјрді чечііді турат;
- Нарын облусундагы ЖӨАБнун ишмердіілігінін натыйжалуулугу жеке эле ЖӨАБ органдары эмес, жалпы калктын колдоосу аркылуу алга жылат;
- Нарын облусундагы ЖӨАБну комплекстїї изилдјј менен ЖӨАБга болгон айрым кјйгјйлїї маселелер такталат.

Изилдјјнін натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору жана изилдјјнін жыйынтыктары эл аралык республикалык жана илимий-практикалык конференцияларда доклад катары сунушталып талкууга алынган. Изилдјјнін темасы боюнча 9 макала жарыяланган.

Диссертациянын структурасы жана кјлјмі. Диссертация кириш сјздјн, іч баптан (ар бири эки параграфтан), корутундудан, пайдаланылган булактардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Жалпы кјлјмі – 182 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сјздј теманын актуалдуулугу далилденип, изилдјјнін объектиси, максаты жана милдеттери, предмети, хронологиялык жана аймактык алкагы, методологиясы аныкталып, илимий иштин жањылыгы, алып чыгуучу негизги жобосу такталды.

Биринчи бап. «Жергиликтїї јз алдынча башкаруунун теориялык, эмпирикалык жана методологиялык негиздери». Бул баптын 1-параграфында

жергиликтүү өз алдынча башкаруунун теориялык аспектилерин ачуу каралган. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу мамлекеттик башкаруу менен катар социалдык башкаруунун бир түрү болгондуктан, демократиялык институт катары элдик бийликтин формасы болуп аныкталат. Мамлекет менен коомдун биргелешкен институту катары жергиликтүү өз алдынча башкаруу коомдук-саясий мүнөзгө ээ болуу менен мамлекеттин да, коомдун да башталгыч белгилерин алып жүрөт. ЖӨАБ социалдык-философиялык мааниде социалдык түзүлүштү, саясий-укуктук мааниде жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн жарандар түзгөн элдик бийликтин формасы катары, функционалдык мааниде башкаруунун профессионалдуу ишмердүүлүгү катары түшүндүрүлөт. Ошол эле учурда ЖӨАБ – демократиялык укуктук мамлекеттин башкаруу системасын аныктаган, бөлүштүрүү принцибинин негизинде түзүлгөн, бийликти жүзөгө ашыруучу негиздөөчү принцип. Демек, жергиликтүү өз алдынча башкаруу – бул мамлекет тарабынан таанылган жана кепилдикке алынган, жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн тишелүү аймактагы жарандардын ишмердүүлүк формасы жана бийликти уюштуруу ыкмасы деп аныкталат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу түшүнүк катары тарыхый, географиялык, саясий, экономикалык, улуттук жана башка өзгөчөлүктөрдүн комплексинин таасири астында пайда болгон социалдык уюмдардын көптөгөн коомдук көрүнүштөрүн чагылдырат. Коомдук-мамлекеттик мамилелердин өнүгүү процессинин натыйжасында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун пайда болушуна ар кандай кырдаалдар таасир берген. Тарыхый көз карашта ЖӨАБнун пайда болушуна түрткү болуп жергиликтүү чарбалык жумуштар, коллективдүү жашоонун эрежелери кирген. Ал эми ЖӨАБнун андан ары калыптанып өнүгүшүнө жергиликтүү саясий бийликтин алмашы, коммуналдык чарбанын объектилери, коомдук мамилелер себепкер болгон. Албетте мамлекет дайыма эле борбордошкон бийликтин негизинде жергиликтүү деңгээлдеги маселелерди чече албайт, андай болгондон кийин башкаруу бийлиги калыптанган жергиликтүү өзгөчүлүк, муниципалдык өз алдынчылык менен эсептешпей кое албайт. Ушундай кырдаалда жергиликтүү өз алдынча башкаруу чыккан.

Байыркы доорго таандык мамлекеттик түзүлүштөрдүн бардыгында жергиликтүү башкаруу болгонун тарых айгинелейт. Ошондуктан учурда болуп жаткан ЖӨАБну өнүктүрүүгө болгон аракеттер тарыхый тажрыйбаны терең талдоону талап кылары диссертацияда көрсөтүлгөн.

Ал эми ***экинчи параграфтагы*** изилдөөнүн маалымат-эмпирикалык базасы жана методологиялык негиздеринде Кыргыз Республикасындагы ЖӨАБнун түзүлүшүн жана өнүгүшүн изилдөөнүн негизги булактары топторго бөлүнүп көрсөтүлгөн. Тарыхый изилдөөдө булактардын жана фактылардын мааниси абдан чоң экендиги белгилүү. Тарыхый илим изилдөөнүн жүрүшүндө тарыхый булактардын негизинде тарыхтын маңызын ачып бере ала тургандыгы талашсыз. Каралып жаткан маселе боюнча тарыхый булактарга жана методдорго таянып төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарсак болот. Диссертациянын хронологиялык алкагы 1991-2011-жылдарды камтыгандыктан Кыргызстандагы ЖӨАБну изилдөөнүн негизги булактарын учурдагы архивдик материалдар, жергиликтүү органдардын отчеттук материалдары жана басма сөздүн маалыматтары түздү. ЖӨАБнун социалдык чөйрөсүн чагылдырууда расмий маалыматтар ЖӨАБ органдарынын маалымат көрсөткүчтөрүнүн, ал эми

бейрасмий маалыматтар изилдјјчінін жергиликтіі жамаат менен болгон пикир алуусунун негизинде тізілгјн талаа дептеринен алынган. Илимий эмгекте колдонулган методдор изилдјјнін маалымат-эмпирикалык базасын тізгјн кеңири булактардын чјйрјсін талдоодо пайдаланылып, ЖӨАБнун јнігіі тенденцияларын туура аныктоого мімкінчілік тізгјн. ЖӨАБнун теориялык аспектисин изилдјјдј чет элдик, ата мекендик окумуштуулардын ЖӨАБга болгон тішінігі, кјз караштары чагылдырылып мына ушул теориялар негиз болгон бігінкі кіндјгі, советтик доорду тизгиндеш јткјргјн, КМШ мамлекеттеринин ЖӨАБсуна талдоо берилген.

Кыргыз Республикасындагы анын ичинде Нарын облусунун жергиликтіі јз алдынча башкаруунун тізілішін жана калыптанышын изилдјјдј структуралык-функционалдык, тарыхый-типологиялык, системалык-статистикалык, тарыхый-логикалык, тарыхый-генетикалык, тарыхый-салыштырмалуу талдоо жіргізіі жана институционалдык методдор колдонулган.

Экинчи бап “Нарын облусундагы жергиликтіі јз алдынча башкаруунун тізілішi жана калыптанышы (1991-2011-жж.)” деп аталып Кыргызстандагы жергиликтіі јз алдынча башкаруунун тізілішінін жана јнігішінін тарыхый јбјлгјлјрі ачып кјрсјтіліп, Нарын облусунун жергиликтіі јз алдынча башкаруусунун уюштуруучулук жаатына талдоо жіргізілгјн.

Кыргызстандын жергиликтіі јз алдынча башкаруусунун тізілішін жана јнігішін талдоодо тарыхка кайрылып анда кыргыздар јзінін бай тарыхынын басымдуу кјпчілігіндј жергиликтіі јз алдынча башкаруу ыкмасы аркылуу жашап келгендиги белгиленген. Тарыхта баш бийликти мурастап атадан балага јткјріі болгон эмес. Кыргыздар борборлоштурулган кічтіі бийликке эмес, ЖӨАБга таянышкан. Жерди, сууну ортодо кармап, ата салтын, наркын ыйык тутушкан. ЖӨАБнун тарыхы терең, ал кыргыздардын азыркы аймактагы мамлекети тізілгјнгј чейин эле јзгјчјліі бир улуттук формада жашап келген. Кыргыз мамлекеттіілігінін тізілішінін жана јнігішінін кјп кылымдык тажрыйбасы јз алдынчылыкта башкаруу принциптери кыргыздарга да таандык болуп келгендигин тастыктайт, анын істінј ар тірдіі турмуш шарт менен шартталган јз алдынча уюштуруунун жана јз алдынча башкаруунун јзгјчј формасы менен айырмаланып турган. [4.86, 10-б]

1991-жылы мамлекеттик кјз карандысыздыкты алгандан кийин Кыргызстандын алдында мамлекеттик бийликтин борбордоштурулган тізілішін борбордон оолактатуу менен демократиялык тізілішкј айлантуу милдети коюлган. Ошентип Кыргыз Республикасындагы ЖӨАБну реформалоо эгемендіілiктін алгачкы кінінјн баштап эле учурдун мамлекеттик башкаруусундагы маанилiі кјйгјйгј айланган. Реформанын эң башкы талабы мамлекеттик бийликти, менчикти жана бюджетти борбордон оолактатып, мамлекеттик органдын айрым аткаруучу кызматтык укуктарын жана материалдык каржылык кјрјңгјлјрін ЖӨАБ органдарына јз ыгы менен јткјріп беріі болгон [4.144, 5-б].

Республикадагы ЖӨАБнун тарыхындагы эң оор учур Кыргызстандын кјз карандысыздыкты алган алгачкы беш жылдыгына туш келген. Реформанын ийгилиги мамлекеттик бийлик уюмдарынын јз ара аракет жіргізіісінін натыйжалуу системасын тізіідјн жаралат. ЖӨАБнун ошол учурдагы башкы проблемасы:[4.141, с.27]

- жергиликтіі бюджет ічін каржы-экономикалык базасынын тјмјндігі;
- жергиликтіі јз алдынча башкаруу уюмдарынын жергиликтіі бийлик уюмдарынын жетекчилигине болгон кјз карандылыгы;
- укуктук базанын калыптанбагандыгы болгон.

Реформалардын маанисине жана жыйынтыгына карата тјмјндјгідјй этаптарга бјлінгјн:

- **1-этап. 1991-1994-жылдар.** Бул этапка Кыргыз Республикасынын эгемендіілікkј ээ болушу, демократиялык тізілішкј багыт алуусу мінздіі. ЖӨАБ боюнча алгачкы Мыйзамдар кабыл алынып, 1993-жылдын 5-майындагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын кабыл алынышы менен ЖӨАБнун укугу конституциялык коргоого алынган.
- **2-этап. 1994-1996-жылдар.** «Кыргыз Республикасындагы жергиликтіі јз алдынча башкаруунун негиздери жјніндј» Жобонун кабыл алынышы республикадагы жергиликтіі башкаруунун каржы-экономикалык жана саясий укуктук негиздерин аныктаган расмий документ болгон. Натыйжада 1994-жылы 22-октябрда јлкјнін бардык аймагында жергиликтіі кеңешке депутаттарды шайлоо демократиялык жол менен жірјт. Республика боюнча альтернативдіі негизде жергиликтіі кеңештерге 6921 депутат шайланган. 1995-жылы 5-февралда республика гана эмес, Орто Азияда биринчи жолу Бишкек шаарынын мэри шаар тургундары тарабынан шайланышы демократиялык тізілішті бекемдеген кадам болгон.
- **3-этап. 1996-2000-жылдар.** 1996-жылдын 10-февралындагы референдумдун негизинде ЖӨАБда коммуналдык менчик конституциялык жактан бекемделген. Айыл јкмјттјрі тізіліп айыл деңгээлиндеги кош бийлик жоюлду. Бул аткаруучу-тескјјчі органдын укуктук ченеми «Айыл јкмјті жјніндј” Жобо болуп калды. КР ЖӨАБ оргадарынын Ассоциациясы тізілді. Жергиликтіі жамааттын Уставы менен айылдык курултайдын Жобосу бекитилди. 1996-жылы коммуналдык менчикке 1,6 млрд. сомдук социалдык-маданий, тиричилик жана чарбалык объекттер јтті. 1998-жылы райондук маанидеги 7 шаар ЖӨАБга јтті. 1998-жылдагы референдумдун негизинде жерге болгон мамлекеттик менчиктен сырткары коммуналдык, жеке менчик конституциялык негизде бекитилди. Бул этап ЖӨАБну реформалоодогу чечіічі этаптардан болгон. Себеби ЖӨАБнун јз алдынчылыгы таасын чагылдырылган.
- **4-этап. 2001-2010-жылдар.** 2001-жылы майда облустук маанидеги 9 шаар ЖӨАБнун принциптерине јтјт. 2001-жылы 16-декабрда ЖӨАБнун башчылыгына тіз шайлоо жіргјн. 2002-жылы 12-январда “Жергиликтіі јз алдынча башкаруу жана жергиликтіі мамлекеттик администрация жјніндј” Мыйзам кабыл алынып, ЖӨАБдын нормативдик укуктук базасын системалаган, жергиликтіі кеңештин ыйгарым укуктарын кеңейткен. “Мілккј болгон коммуналдык менчик жјніндј” Мыйзам ЖӨАБнун, элдин мідјјсін ишке ашырган мыйзамдык жіріш болгон. «2010-жылга чейин Кыргыз Республикасында мамлекеттик башкарууну децентралдаштыруу жана жергиликтіі јз алдынча башкарууну јнiктiрii» Улуттук стратегиясы ЖӨАБга болгон мамлекеттик саясатты тіп-тамырынан бери жаңыртуунун негизи болуп, Кыргызстандын эли јз бийлигин мамлекеттик органдар гана эмес ЖӨАБ органдарынын тутуму аркылуу жіргізјт деген конституциялык тішініктін киргизилиши маанилії окуя катары кирген. 2008-жылы Административдик-

аймактык түзүлүш боюнча Мыйзамга административдик бирдик – Айыл округу деген түшүнүк киргизилген.

- **5-этап. 2010-2011-жылдар.** 2010-жылдагы Кыргыз Республикасынын жаңы кабыл алынган Конституциясына ылайык Кыргызстан парламенттик башкарууга негизделгендиктен ЖӨАБда да бир катар өзгөрүүлөр болгон. 2010-жылдан бери ишке кирген Баш мыйзамдын 2007-жылдагы Конституциядан олуттуу айырмасы – ЖӨАБнун системасын түзгөн органдардын жабык жана так тизмеси саналат. Бул болсо жергиликтүү деңгээлдеги маселелерди чечүүдө жоопкерчиликтүүлөрдү тактоого жана буга чейин ЖӨАБга "айрым кызматтагы адамдар жана органдар" кирген үчүн, мыйзам тарабынан жоопкерчилик кимде экени так аныкталбаган системадан баш тартууга мүмкүнчүлүк түздү. 2011-жылдын 16-июнунда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" КР Мыйзамы кабыл алынат.

Реформалардын жүргүзүлгөнүнө карабастан алгачкы этапта "борбордошкон традициядан" баш тартуу көп тоскоолдуктарды жараткан. Жүргүзүлгөн реформалардын башкаруу методдору улуттук чөйрөгө адаптация алуусу кечеңдеп, өткөөл мезгилдин мөөнөтү узакка созулду. Бул процессти ишке ашыруу жергиликтүү деңгээлде гана карама-каршылыкка ээ болбостон алгач децентрализацияга жоопкер болгон жогорку рангадагы мамлекеттик кызматчылар тарабынан да жолтоолукка учураган. Бийликтин жогорку органдары жергиликтүү бийликке дагы деле болсо ишеним артпай келет. Демократиясы өнүккөн Батыш Европа мамлекеттеринде да бүгүнкү күндө жергиликтүү ири көйгөйлүү проблемалар учурайт. Ушундан улам мамлекеттик башкаруунун идеалдуу системасы болборун, биринчи кезекте социалдык, саясий, маданий, тарыхый жана административдик көрүнүшкө ылайыктап мүмкүнчүлүккө жараша башкаруу системасын түзүү зарыл экендигин мезгил көрсөттү.

Ал эми "***Нарын облусундагы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун натыйжалуу системасын түзүүнүн уюштуруучулук негиздери"*** деп аталган экинчи параграфта Нарын облусундагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасынын түзүлүү жана өнүгүү процесси татаал жана карама-каршылыктуу жагдайлар менен коштолгондугу көрсөтүлгөн.

Нарын облусу Кыргыз Республикасынын борбордук жана түштүк-чыгыш бөлүгүндө жайгашып, Кытай Эл Республикасы, Казакстан Республикасы, Ысыккөл, Жалалабад, Чүй жана Талас облустары менен чектешет. Нарын облусунда жалпы 1 шаар (Нарын), 5 административдик район (Ак-Талаа, Ат-Башы, Жумгал, Кочкор, Нарын), 61 айыл округу, 2 поселок (Достук, Мин-Куш) жана 133 айыл бар. Анын ичинен Нарын районунда 14 айыл округу, 1 поселок, Акталаа районунда 13 айыл округу, Атбашы районунда 11 айыл округу, Жумгал районунда 12 айыл округу, 1 поселок жана Кочкор районунда 11 айыл округу бар. Облустун жалпы аянты 45,2 миң кв. км, жалпы калктын саны 271,1 миң (2010-ж. 1-январына карата) болуп республикадагы калктын 5,2 пайызын түзөт. Облустун административдик борбору – Нарын шаары [3.44].

Кыргыз Республикасынын Президентинин 1996-жылдын 20-мартындагы «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу жетекчилигинин жана ролун жогорулатуу боюнча чаралар жөнүндө» Жарлыгынын негизинде [1.9, 3-б]. Нарын облусунун структуралык

башкаруусунда ири јзгјріілјр жіріп, 54 айылдык жана 2 поселоктук кењештин базасында аткаруучу-тескјчі орган болгон 56 айыл јкмјті тізілјт (Нарын районунда 14 айыл округу, 1 поселок, Акталаа районунда 11 айыл округу, Атбашы районунда 11 айыл округу, Жумгал районунда 9 айыл округу, 1 поселок жана Кочкор районунда 11 айыл округу). Нарын облусунда болгон 56 айыл кењешинин бирјјндј 1 мињ тургун, жыйырма жетисинде 1 мињден 3 мињге чейин, жыйырма экисинде 3 мињден 5 мињге чейин, эки айыл кењешинде 5 мињден 10 мињге чейин тургун жана тјртјјнін ар биринде 10 мињден ашык тургун жашаган [4.146, с.218]. Нарын облусунун аймагы республиканын башка облустарына салыштырмалуу эњ аз калктуу. Жалпы облус боюнча калктын жыштуулугу бир чарчы километр аянтка орто эсеп менен 5,5 адамды тізјт. Калктын жыштуулугунун тјмјндігі, баарынан мурда аймактын кјпчілік бјлігін тоолор ээлегендигинде жана татаал климаттык шарттарга байланыштуу. Бир айылдык кењешке орто эсеп менен 2,4 айылдык калктуу пункт туура келген [3.41, 10.б]. 132 айылдын 62сине айыл башчысы дайындалган. Албетте жергиликтіі јзін-јзі башкаруунун саясий формасы демократиялуу негизде жіргізілбјсј да, чечіічі фактор катары кадрларды тандоого негизги маани берилген. Жергиликтіі јзін-јзі башкаруунун структураларын реформалоонун негизги максаты жергиликтіі калктын жашоо деңгээлин жакшыртуу, калкты башкарууга тартуу жана аралаштыруу, социалдык-экономикалык абалды кјтјріі болгон.

Облуста жайгашкан јз алдынча башкаруудагы айыл округдарынын социалдык-экономикалык деңгээли ар кырдуу болууда. Учурда облустун аймагындагы округдардан Достук жана Миң-Куш шаарчаларынын абалы айыл округдарына салыштырмалуу тјмјн турат. Союз учурунда бул шаарчалар јндірішкј негизделгендиктен, айыл чарбасынын тармактары јніккјн эмес. Өндіріштін жоюлушу, жумушчу орундарынын кескин тірдј кыскарышы жергиликтіі калк ічін сокку болгон. Бул шаарчалар 1996-жылдан бери айыл округу деп эсептелгени менен, элеттиктерге тийиштіі артыкчылыктарга да ээ болушкан эмес.

Реформанын жірішіндј эњ башкы кадам социалдык жана чарбалык объекттерди эсепке алуу болгон. Паспорттоштуруунун алгачкы этабында облуста 847 гектар жер аянты, 124 мектеп, 39 мектепке чейинки мекеме, 113 медициналык мекеме катталган. Айыл јкмјтінін балансына 184 калкка кызмат кјрсјтіічі мекемелер эсепке алынып, 11 976 объект јткјріліп берилген [4.148, с.218-219].

Нарын облусунун кјпчілік айыл округдарында жаңы технологияларды пайдалануу проблема бойдон калууда. Натыйжада айыл округунун тургундары административдик кызматтар чјйрјсіндј сапаттуу, заманбап тейлјјлјрді дайыма эле ала беришпейт.

Нарын облусунда жергиликтіі јз алдынча башкаруу органдарынын системасын жергиликтіі јз алдынча башкаруунун јкілчіліктіі органдары - жергиликтіі кеңештер, алардын аткаруу-тескјјчі органдары – айыл јкмјті, шаарлардын мэриялары, бийлик системасына кирбеген, бирок айрым бир кичи аймактарда жергиликтіі маселелерди чечіігј катышкан башка органдар – аймактык коомдук јз алдынча органдары тізјт. ЖӨАБнун ич ара бийликти бјліштиріісі жергиликтіі кеңештин ролун тјмјндјтіідј. Бігінкі кіндј жергиликтіі

кеңештин депутаттарынын кесиптик деңгээли төмөн болуп, жергиликтүү өкүлчүлүктүү органдардын кадыр-баркына терс таасирин тийгизип жатат. ЖӨАБну уюштуруу системасында жергиликтүү кеңештердин ролун жогорулатуу зарылчылыгы чечилбей жаткан маселелердин бири. Жүргүзүлүп жаткан реформанын натыйжасында жергиликтүү жамааттардын жашоо-турмушун уюштурууда алдынкы сапка ЖӨАБнун аткаруучу-тескөөчү органы чыгып, кеңештерди экинчи планга сүрүп салды.

Облустагы ЖӨАБ өз ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу үчүн азыркыга чейин жетиштүү бийлик жана каржы-экономикалык каражат ала элек. Мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын функциялары жана ыйгарым укуктары, жоопкерчиликтери мыйзамда жетиштүү так аныкталган эмес. ЖӨАБга функцияларды жана тийиштүү каржы-экономикалык ресурстарды өткөрүп берүү процесси создугуп, механизмдери так иштетилген эмес. Жарандардын, жамааттардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу кызматкерлеринин таламдары мыйзам менен бекемделүүгө тийиш. Эгерде ЖӨАБ башчылары элдин ишенимин актай албаса кайра чакырып алганга элге укук берилиши зарыл. Айылдык кеңештин депутаттарынын жарымысын, же шайлоочулардын үчтөн бир бөлүгүнүн демилгелери менен жыйын өткөрүлүп, айыл округунун башчысын кызматтан четтетүү демилгесине эмне негиз болуп жатканы толук көрсөтүлүүгө тийиш.

ЖӨАБ органдарынын натыйжалуу иши кадрдык маселени туура чечүүгө байланыштуу болгондуктан, ЖӨАБнун өнүгүү жолунда одоно көрүнүш болуп келген уруучулук, тууганчылык, жердешчилик белгилерин четке кагып, профессионалдык жогору деңгээлине карап, мекенчил жарандарды тандоого убакыт жеткендигин учурдагы мамлекеттеги коомдук-саясий абал далил. Демократиялык мамлекеттин маанилүү элементи болуп жергиликтүү өз алдынча башкаруу болуп саналат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу – бул кармап туруу жана тең салмактоо системасынын жалпы мамлекеттик бөлүгү. Ал мамлекеттик бийликтин атаандашы болуу менен бир эле учурда өнөктөшү катары жалпы мамлекеттик башкарууну оптимизациялоого мүмкүндүк берери каралган.

"Нарын облусундагы жергиликтүү өз алдынча башкаруудагы аймактардын социалдык-экономикалык абалы" деп аталган үчүнчү бапта Нарын облусунун каржы-экономикалык жана социалдык абалы, өнүгүү багыттары каралды.

Биринчи параграфта облустагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын каржы-экономикалык жаатта жүргүзгөн иш-аракеттери талданган. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түзүлүшү менен андан ары өнүгүшүн алардын каржылык-экономикалык негизин бекемдебей туруп ишке ашыруу мүмкүн эмес. Бийликтин кайсы түрү болбосун, анын ичинен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун иш-натыйжасы экономикалык жана каржылык базасына жараша болот. ЖӨАБнун тутуму ишин толук өлчөмдө аткарууну бир гана шартта, ичине экономикалык жана каржылык факторлорду камтыган алардын иштешин камсыз кылар механизм түзүлгөндө гана аткара алат.

1991-жылдан Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыкка ээ болушу, эл чарба тармактарында экономикалык реформалардын жүргүзүлүшү, мамлекеттик менчикти менчиктештирүү программаларынын жүзөгө ашырылышы жана 1993-жылдын май айынан улуттук валютанын киргизилиши менен облуста рыноктук

экономикага јтiі иштери жiргізiлгјн. Учурда Нарын облусунун аймактарында эркин ишкерчилик шарттарын тiзii, рыноктук экономиканын ар кандай тiрлјрін калыптандыруу процесстери жiргізiліп жатат [4.105, 75.б]. Нарын облусу - агрардык облус. Кыргызстандын башка облустарынан айырмаланып, Нарын облусунун калкынын 98,8% жергиликтii улуттун јкiлдјрі тiзiп, айыл жергесине облустагы жалпы калктын 82,8% туура келет. Ошондуктан облустагы негизги саясий-экономикалык кјњил айыл округдарынын жашоо деңгээлин, социалдык абалын жогорулатууга, экономикасын кјтјрiігј, жергиликтii јз алдынча башкаруу органдарына натыйжалуу иш жiргiзiші ічин ар тараптан колдоо кјрсјтiігј багытталган. Жергиликтii јз алдынча башкаруу јзiн-јзi камсыз кылуунун, јзін-јзі жјнгј салуунун жана јзiн-јзi каржылоонун принцибине негизделгенине карабастан бiгiнкi кiндј облустагы бир да Айыл округу жергиликтii бюджет менен тиешелii деңгээлде камсыз болгон эмес. Облустагы 2011-жылдын «Мыкты айыл округу» деп эсептелинген Нарын районундагы «Миң-Булак» айыл округу 92% дотацияда отургандыгы каржы-экономикалык абалынын начардыгынан кабар берет [5.215, 3.б].

Кирешелер структурасында, жергиликтii бюджеттердин чыгашаларын жабууда республикалык бюджеттен дотациялар олуттуу iлiшті ээлейт, анын деңгээли 65%ден 87%ге чейин барат. Кыргызстандагы 459 айыл округунун 11 пайызы гана јздјрiнін чыгашасын киреше менен толук жапканга кiчi жетет, анын ичинде Чiй облусунда 33 айыл јкмјтi, Ысык-Кјлдј 2 айыл јкмјтi, Ошто 4 айыл јкмјтi. Алсак, трансферттер (категориялык жана теңештирилген гранттары) Нарын облусунда 89 пайызды, Жалалабатта 71 пайызды, Баткен облусунда – 78 пайызды тiзјт [4.86, 10.б].

Нарын облусунун кјпчiлiк айыл округдарынын чыгашасын камсыздоодо дотациялык кјрсјткiчтін 95-97% тiзiшi јз алдынчылыкка болгон аракеттеги эң эле одоно кјрiнiш. Ошондуктан бiгiнкi кiндј жергиликтii јз алдынча башкаруунун актуалдуу кјйгјйi болуп каржы-экономикалык базасын чыңдоо болуп саналат. Өз алдынчылык, кјз карандысыздык жана ЖӨАБдын эффективдii иш жiргiзiшi каржылык абалына жараша болот. Ошондуктан ЖӨАБдын каржы-экономикалык базасын чыңдоо мамлекеттин негизги милдети болгону менен тиешелii деңгэлде колдоо алалбай келет.

Бiгiнкi кiндј облустун экономикасынын кайсы тармагын албайлы инвестициялардын ролу жогору экендигин баса белгилеп кетсек болот. Облус боюнча айыл округдарынын социалдык-экономикалык абалын жогорулатуу багытында 2009-2011-жылдарга 2 млрд 255 млн 693,5 миң сомго 90 инвестициялык долбоорлор пландаштырылып, јздјштiрiлгјнi 282 млн 187,2 миң сомду тiзгјн. Бiткјрiлгјн долбоорлорго республикалык бюджеттен – 127 млн 112, миң сом, тiрткi берiiчi гранттан – 3 млн 452,2 миң сом, Бiткiл дiйнјлiк банк тарабынан – 45 млн 693 миң сом, АРИС тарабынан – 3 млн.214 миң сом, ПРООН тарабынан – 1 млн 200 миң сом, Кыргыз-Швейцариялык-Шведдик долбоору аркылуу 6 млн.611миң сом, ЮНИСЕФ тарабынан 870,0 миң сом, «Газпром-Азия» тарабынан 23,0 млн. сом жана јздiк каражаттардын эсебинен – 18 млн сом каржыланган [5.186,1.б]. Биз бул цифрадан жергиликтii бюджеттин камсыз кылуудагы деңгээли сырттан каржыланган булактарга салыштырмалуу кандай акыбалда экенин жыйынтык чыгарсак болот. Инвестицияны тартуу жана аны туура пайдалануу аракеттери жыл јткјн сайын јзiнiн натыйжасын

беріідј. Алсак Миң-Булак АО 2005-жылы 538 000 инвестициялык долбоор тартылса 2011-жылы бул кјрсјткіч 8 351 250 сомду тізгјн [7.248. 7.б].

Жалпы жонунан 2010-жылы Нарын облусунун социалдык-экономикалык потенциалын кјтјріі боюнча 1 152 609,4 миң сом инвестиция тартылган [7.241, 14.б].

Кара-Кече, Солтон-Сары сыяктуу мамлекеттик объекттер ошол аймакка тіздјн-тіз карабаса да жергиликтіі бюджеттин кирешесине таасири бар. Себеби жергиликтіі калктын кызыкчылыгын эске алуу менен кен иштетилип жаткан аймактарда жергиликтіі бюджетке, “Экономикалык коопсуздук” деген мыйзамдын негизинде кирешеден тішкјн салыктын 50 пайызы чегерилет. Ошол жердин кен байлыгы иштетилип жаткандыктан айылдык кеңештин социалдык, экономикалык маселелерин јз убагында чечсин деп ошол салыкты киргизген. Андан сырткары жер салыгы да јзінчј бјлініп тјлјнјт. Айыл јкмјттјрі жер салыгын пайдалуулугуна жараша отуз пайызга чейин азайтууга жана кјбјйтіігј укугу бар. ЖӨАБнун негизи жергиликтіі бюджет болгондуктан диссертацияда кароого туура келген.

Нарын облусунда союз маалында эле экономикасын негизин айыл-чарбасы тізгјндіктјн, јнјр жайга анча маани берилбей, завод-фабрикалар тиешеліі деңгээлде јніккјн эмес. Учурда облустун аймагында ири ишканалар жокко эсе. Облуста јнјр-жай, айыл чарбасына тиешеліі мааниліі объектилер 1992-жылдан бери менчиктештириліідј. Айыл округдары јзілјрінін демилгелери, эл аралык донорлордун жардамы, кредиттик жол жана башка булактар аркылуу кичи ишканаларды, чийки заттарды кайра иштетіічі ишканаларды тізіп саамалыктарын жаратууда. Тоголок Молдо айыл округунун алдында кол јнјрчілјрдін, уздардын колунан жасалган улуттук буюмдарды айылга кјмјк кјрсјтіі кызматынын жардамы менен Г. Алмамбетова «Береке» кооперативин тізіп, ошонун негизинде ишин жіргізіідј. Эл аралык уюмга долбоор жазышып, ал аркылуу жін тыткан жана тигіічі машиналарга ээ болушкан [5.150, 3-б]. Жумгал районунун Кјк-Ой айылында «Ийгилик», «Назбийке», «Аруулук», «Мугалим», «Жакшылык» јз ара жардам топтору азыркы учурда «Эрайым-Береке» кичи насыя беріі компаниясынан 12 пайыз менен насыя алып жалаң кол јнјрчілікті иштетип јркіндјтіп келишет.

Нарын облусунун социалдык-экономикалык абалын талдоодо социалдык абалынын тјмјн болушу экономикалык жактан туруктуу багыт ала албай жаткандыгынан кабар берет. Бігінкі кіндј облустагы ЖӨАБ кыйын шарттарда иштеп, социалдык-экономикалык туруктуулукту кармап туруу ічін болгон аракетин жумшап жатат.

Облустагы айыл округдары экономикалык кризистен чыгуу жана стабилдіілікkј жетіі ічін кыска жана узак мјјнјттіі социалдык-экономикалык программаларды иштеп чыгууда.

ЖӨАБга јз алдынчылык жетишерлик берилгени менен алардын каржы булактары жок, муниципалдык менчиктер, јзгјчј жерлер натыйжалуу пайдаланылбайт, айылдык кеңештер ишке кјңіл кош мамиле кылат, облустун кјпчілік айыл јкмјттјріндј аймактарды социалдык-экономикалык жактан јніктіріінін программаларын иштеп чыккан эмес же эскилерин отчетко киргизип коюшкан.

Мамлекет тарабынан ЖӨАБнун материалдык-каржылык жактарына кјмјк кјрсјтіліп, јз алдынчылыктарын кеңейтіігј чоң кјңіл буруу учур талабы.

Экинчи параграфта ***“Нарын облусундагы жергиликтіі јз алдынча башкаруудагы аймактардын бігінкі кіндјгі социалдык абалы”*** чагылдырылган.

Бігінкі кіндј Нарын облусунда калктын жашоо деңгээлин жакшыртууда социалдык чјйрјнін јнігіші чоң таасир беріідј. Бул багытта иш жіргізіінін кјйгјйлјрі болуп транспорттук инфратізімдін алсыздыгы, коммуникациялык байланыштын начар абалы, кјпчілік аймактарда мобилдик байланыштын жетишсиздиги, таза суу менен камсыз болбогондук, ден соолукту чыңдоочу спорттук комплекстердин, маданий клубдардын, аптекалардын, мончолордун жоктугу саналат.

Жумушсуздук – бул Нарын облусунун ЖӨАБдагы эң кјйгјйліі социалдык орчундуу маселелерден.

Облусттагы басымдуу ЖӨАБ органдары ар кандай долбоорлорду жазып, ири суммадагы инвестицияларды тартууга толук сабаттуу болуп калышкан. Жергиликтіі демјјрчілјрдін да јз айылына кошкон салымын баса белгилеп кетіі абзел. Бирок бардык кјйгјйлјрді пайда кылган жумушсуздук маселесин чечіі анча жолго коюлбагандай. Облустагы айылдардын кјпчілігін демографиялык жактан карыкартаңдарга, жаш балдарга кошсо болот. Себеби жаштар ички жана сырткы миграциянын толкунун тізіідј.

2000-жылы Біткіл дійнјлік банк КР улуттук статистикалык комитети менен бирдикте жакырчылыктын картасын тізішкјн. Аймактын социалдык-экономикалык деңгээлине географиялык абалы чоң таасир берерин изилдјјнін жыйынтыгы кјрсјткјн. Мисалы Бишкек шаарында жакырчылыктын деңгээли 38% ти, Нарын облусунда 90% ти тізгјн. Облустун да айылдарындагы пайыздык кјрјсјткіч ар башка деңгээлде болгон.

Облустун ЖӨАБда жакырчылык кјйгјйінј карата ар кандай иш-чаралар жіргізіліідј. Жергиликтіі бюджеттин тартышсыздыгы, јзін-јзі актабагандыгы дайыма эле тиешеліі деңгээлде кјйгјйлјрді чечіігј мімкіндік бере бербейт. Ал эми мамлекет тарабынан бјлінгјн жјлјк-пул кийим-кечесин бітјмјк тургай, тамак-аш керектјјсін да канааттандыра албайт. Колунда жок айыл тургундарынын кінімдік тамагы нан менен карандай чай. Организмге ылайык жетиштіі тамакты кабыл албагандык ар кандай оорулардын да санын кјбјйтіідј. Бир социалдык кјйгјй јзінін артынан тармактуу кјйгјйлјрді жаратууда. Кјпчілік айыл округдарында ири ишкерлер, колунда барлар мімкінчіліктјрінј жараша жардамга муктаж айыл тургундарына материалдык жардам кјрсјтіп алгылыктуу саамалыктарды жіргізіідј. Ат-Башы районундагы Кара-Суу айыл округунда Жапаров Кемелбек ажы 70 ій білјгј 7 153 кг буудай, 10 жетимге 1300 акчалай компенсация берген. Ар бир окуу жылынын аягында жеке ишкер Ыбыкеев Бейшенаалы К. Карпеков атындагы орто мектептин эң жакшы окуган окуучуларына стипендия таратат. Т. Тімјнбаев, Н. Акматбеков, О. Мукашов, А. Алжанбаев, Т. Сатаев сыяктуу жеке ишкерлер жазгы-кізгі талаа жумуштарында муктаж айыл тургундарына ірјндјн, айыл чарба техникасынан жардам берип, сезондук иш орундарын тізішіп, жумушсуздарды жумуш менен камсыз кылышкан. Жеке сектор жакырчылыктан чыгуу жолунда чоң кјмјк болууда [7.251, с.9].

Бігінкі кіндј жергиликтіі бийликке айыл округдарынын маданий очокторунун бири болгон мектептердин абалын жакшыртуу, керектіі жабдыктар менен камсыздоо, ремонт иштерин ізгілтіксіз жіргізіі сыяктуу маселелер жіктјлгјн. Облустун аймагындагы мектептин 90 пайызы союз учурунда курулган имараттар болуп эсептелинет. Кјпчілік мектептер эскилиги жеткенинен, ар кандай жаратылыш кырсыктарынан улам жабыркап кыйроо абалында турат. Бул кырдаалдан чыгууга жергиликтіі бюджеттин чамасы чектеліі же жокко эсе. Республикалык бюджет да тиешеліі деңгээлде колдоо кјрсјтј албайт.

Учурда облуста АБРдин «Жамааттардын деңгээлинде кенже курактагы балдарды јніктіріі» долбоору иштеп, 104 жамааттык бала бакча ачылып, 2 балдар борбору калыбына келтирилди. Бул бакчаларга 1725 бала тартылып, аларга 215 тарбиячы билим-тарбия берип эмгектенип жатат. Алардын 19у айыл округунун каржылоосунда ачылса, бир бала бакча бейјкмјт уюм тарабынан каржыланууда [5.160, 3.б].

Облустагы ЖӨАБнун аткаруу органдары, јздјрінін ыйгарым укуктарына ылайык аймактын социалдык-экономикалык јнігіі программаларынын долбоорлорун иштеп чыгууда. ЖӨАБнун јкілчіліктіі органдары – жергиликтіі кеңештер аларды бекитишет жана аткарылышын кјзјмјлдјшјт. Бул ишмердіілікті уюштуруу ічін мамлекет тарабынан негизги јбјлгјлјр, тийиштіі укуктук, каржылык жана экономиклык база тізілгјн. Бирок конкреттіі каржылык-экономикалык кырдаалдын, табигый шарттардын, географиялык ордунун тірдіі болушу жана кјптјгјн башка себептер жергиликтіі коомчулуктардын социалдык жана экономикалык јнігішінін бирдей болбой калгандыгын шарттаган. Ошондуктан ЖӨАБ органдары жергиликтіі јнігіінін маселелерин чечіі ічін жаңы мамиле кылууларды жана мімкінчіліктјрді издјјгј аргасыз болушкан. Мына ушуга байланыштуу натыйжалуу иш-аракеттер катары стратегиялык мамиле кылууга негизделген жергиликтіі јнігіі стратегиясын иштеп чыгуу жана турмушка ашыруу иш-аракеттери таанылган. Бул стратегиялык программага тјмјндјгі милдеттер кирет [4.114, 7.б]:

- болгон маселелерди жана мімкінчіліктјрді эске алуу менен јнігііні келечегин аныктоо;
- райондун, облустун жана јлкјнін јнігішіндј јз ордун табуу;
- приоритеттерди аныктоо жана эң эле кјйгјйліі маселелерди топтоо ічін ресурстарды топтоо;
- ЖӨАБ органдарынын туруктуу иши ічін узак мјјнјтті негиз тізіі.

Калктын социалдык јнігіі деңгээли эң оболу материалдык байлыктарды тізгјн јндірішкј, экономикалык абалга байланыштуу экендиги талашсыз. Кандай гана јлкј болбосун, реалдуу социалдык саясаттын жіргізіліші экономикалык јсіш менен шартталып келет. Ал эми туура аныкталган социалдык саясат экономиканын јсішінј јбјлгј тізјјрі анык.

КОРУТУНДУ

Диссертациянын корутунду бјліміндј Кыргыз Республикасындагы жергиликтіі јз алдынча башкаруунун тізілішин жана јнігішин изилдјј боюнча тјмјндјгідјй ***жыйынтыктар*** чыгарылды:

1. Жергиликтіі јз алдынча башкаруунун пайда болушу бул узак тарыхый мезгилди камтыйт. ЖӨАБ тармагын изилдјјчілјрдін пикири боюнча калкты, урууну башкаруу жолдору тарыхый кырдаалга ылайыкталып, јзінін јнігіисіндј јзгјріілјргј, толуктоолорго дуушар болсо дагы негизги мазмунун кандай теорияга таянбасын (чектелген, чектелбеген мінјздігі башкаруу) жалпы мамлекеттик башкарууда жергиликтіі башкаруунун ролу жогору экендигин белгилешет. Демек демократиялык башкаруунун башаты – бул жергиликтіі башкаруу системасы болгондуктан мамлекеттик бийликтин колдоо кјрсјтіісі келечекте јлкјнін туруктуу јнігіисінј шарт тізмјкчі.

2. Кыргыз Республикасындагы ЖӨАБ институтунун кайра жаралып басып јткјн тарыхына жыйырма жыл болсо дагы бул аралыкта ЖӨАБ јзінін башынан кјптјгјн кыйынчылыктарды јткјріп алигиче толук кандуу иштеп кете элек. Бул багыттагы алгачкы кадам Кыргызстан эгемендііліккј ээ болгондон тартып башталганы менен аны реформалоо иши 1994-жылдан баштап гана жіргізілј баштаган. Борбордоштуруу системасына калыптанган бийликтин системасынан арылуу процесси бийликтегилер ічін да, карапайым калк ічін да тоскоолдуктарды жараткан. Өткјјл мезгилде јз алдынча башкаруу институтунун кереги жок деген да ой-пикирлер кјтјрілгјн. Мындай тізілгјн кырдаалдын объективдіі да, субъективдіі да себептери болгондуктан жіргізілгјн экономикалык, социалдык реформалар јлкјнін талап-тонолушуна, социалдык-экономикалык абалдын тјмјндјшінј алып келген. Кыргызстандын ЖӨАБсунун тізілішин жана јнігішин талдоодо, ЖӨАБга болгон реформалардын жіріші таасирдіі болгондугун изилдјјнін жірішіндј карадык. Бирок реформалардын туура багытта жіргізілбјгјндігі ЖӨАБнун туруктуу јнігіисінј шарт тізбјй жатат. Реформанын максаты жалпы экономиканы кјтјріп, элдин социалдык деңгээлин жакшыртууга алып келе турган жергиликтіі бийлик институттарынын јзгјчј тірін табууда турат.

3. Нарын облусунун ЖӨАБнун уюштуруу системасында жергиликтіі аткаруу бийлигинин жана жергиликтіі кеңештин ролун жогорулатуу зарылчылыгы бігінкі кіндін башкы маселеси. Облуста кадрлык саясатты жіргізіідј, компетенттіілiктін жетишсиздигинен, жергиликтіі бийлик туура багытта иш жіргізј албай жергиликтіі калктын наразычылыгын жаратууда. Облустагы жергиликтіі јз алдынча башкарууну уюштуруу системасындагы дагы бир кейиштіі маселе – жергиликтіі жамааттардын аймактык коомдук јз алдынча башкаруусунун жана коомдук уюмдардын ишинин натыйжалуу болбой жаткандыгында. Аймактык жамааттык јз алдынча башкаруу уюмдарынын иш-аракеттерин кічјтмјйінчј жарандардын јз алдынча уюштурулушун активдештиріі мімкін эмес.

4. Нарын облусундагы ЖӨАБнун каржы-экономикалык базасынын начардыгы, јзгјчј бул айыл жергесиндеги эң кјйгјйліі маселе. ЖӨАБга укуктук жактан јз алдынчылык берилгени менен Нарын облусунун кјпчілік айыл округдарында јз алдынча экономикалык, социалдык маселелерди чечкенге эч кандай каржылык мімкінчілігі жок болгондуктан јз алдынча башкаруунун јнігішінј тіздјн-тіз кедерги болуп жатат. ЖӨАБнун жіргізгјн экономикалык саясаты кагаз жізіндј эле калууда. Бігінкі кіндј облустагы бардык ЖӨАБнун жетекчилигинин кайра иштетіічі ишканаларды куруу боюнча кјтјріп жаткан демилгелери мамлекет тарабынан колдоого алынбай келіідј.

5. Мамлекет тиешелүү мыйзамдык актыларды кабыл алып, социалдык чөйрөдөгү экономикалык мамилелерди жөнгө салып, социалдык саясатты ишке ашырыш үчүн социалдык тейлөөнүн каржы маселесин туура чечип бербегендиктен социалдык көйгөйлөр тармактуу көйгөйлөрдү жаратты. Жумушсуздук, жакырчылык, миграциялык агым, кылмыштуулуктун өсүшү – бул Нарын облусундагы чиеленген, тутумдашкан социалдык көрүнүш болгондуктан бул кырдаалдан чыгуунун так механизмдери алигиче иштетиле элек.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Көтөрүлгөн ушул маселелердин алкагында илимий изилдөөнүн чыгарылган тыянактардын негизинде төмөндөгүдөй ***практикалык сунуштар*** белгиленди:

1. ЖӨАБнун өнүгүү жолунда жүргүзүлгөн реформаларга талдоо аркылуу Нарын облусундагы жергиликтүү өзгөчөлүктү эске алуу менен мыйзамдуулукту туура жолго коюу керек. Ал үчүн ЖӨАБ маселелерин чечүүгө комплекстүү карап, реформаларды мындан ары ишке ашырууга мамлекеттик бийлик жана өз алдынча башкаруу органдарынын күч-аракеттерин бириктирүү, жергиликтүү өз алдынча башкарууну реформалоону Кыргыз Республикасында жүргүзүлүп жаткан жалпы административдик реформа менен тыгыз айкалыштыруу зарыл;

2. Облустагы ЖӨАБнун натыйжалуу иши кадрдык маселени туура чечүүгө байланыштуу болгондуктан, ЖӨАБнун өнүгүү жолунда одоно көрүнүш болуп келген уруучулук, тууганчылык, жердешчилик белгилерин четке кагып, профессионалдык жогору деңгээлине карап, иштин көзүн билген, жергиликтүү калктын мүдөөсү менен эсептешкен адистерди туура тандоо;

3. Нарын облусундагы ЖӨАБну уюштуруу системасында жергиликтүү кеңештердин ролун жогорулатуу зарылчылыгы чечилбей жаткан маселелердин бири болгондуктан жергиликтүү кеңештин потенциалдык мүмкүнчүлүгүн көтөрүп калк астында жоопкерчилигин кеңейтип, ЖӨАБ түзгөн социалдык-экономикалык программалардын аткарылышына көзөмөлдүктү күчөтүү зарыл;

4. дыйканчылыкта - түшүмдүүлүктү көтөрүүгө карата анын өндүрүү наркын төмөн түшүрүп, малчылыкта – асылдуулукту жакшыртпаса Нарын облусунун экономикалык өнүгүү абалы жакшырбайт. Өндүргөн продукцияны сырье катары сатуудан элге да, казынага да жарытылуу кошумча киреше түшпөйт. Ошондуктан жер-жерлерде айыл чарба продукцияларын кайра иштетүүчү ишканаларды куруп, бул маселени чечүүдө мамлекет айыл өкмөттөрүнө колдоо көрсөтүп, чет элдик инвестицияларды туура пайдалануу абзел;

5. мезгил талабына ылайык айыл чарбасындагы көйгөйлөрдү чечүү үчүн акыркы кездерде Нарын облусунун айыл округдарында коллективдүү чарба түзүү боюнча демилгелер көтөрүлүп жатат. Эгер муниципалдык менчикке дыйкан, мал чарбачылыгын уюштурса, тех. сервистердин борборун түзсө көп орчундуу маселелер чечилмек. Ар жактан демөөрчү издеп, инвестицияга жүгүрүшпөй өздүк чарбасына камсыз болмок да жергиликтүү бюджеттин казынасын кеңейтүүгө жол ачылмак;

6. Кыргызстан эки революцияны башынан өткөрүп алигиче социалдык абалы боюнча төмөнкү көрсөткүчтө турат. Нарын облусундагы калктын 82 пайызы айыл жергесине туура келээрин жана анын 80 пайызы жакырчылык деңгээлде жашап жаткандыгын эске алуу менен социалдык багыттагы саясатты жүргүзүү зарыл. Инвестицияны тартып, жумушчу орундарын түзүп, инфраструктураны куруу

аркылуу јнігіігј болот. Облустун жетекчилиги инвесторлорго кепилдик берип, иштјјгј шарт тізіп беріісі абзел. Аны жоюш ічін ишкердикти баштап жаткандарга мімкінчілікті тізіп, аларды колдоонун жаңы жолдорун иштеп чыгыш керек. Азырынча бул багыттагы кемчиликти жоюунун так багыты аныктала электигин илимий талдоо кјрсјтті;

7. Нарын облусунун кээ бир айыл округунун аймагында 1 миң адам жашаса, кээ биринде 15 миң калктуу айыл округдары бар. Экјјндј тең бирдей штаттык кјрсјткічтјгі айыл јкмјті иштейт. Ушуга байланыштуу бюджетти інјмдјј ічін аз калктуу айыл округдарын бириктиріі зарыл.

Жалпысынан илимий изилдјјдј коюлган сунуштар эгемендііліктін жолундагы Кыргызстандын жергиликтіі јз алдынча башкаруусунун јнігішіндјгі орчундуу кјйгјйліі маселелердин алкагында тізілгјндіктјн, ушул маселенин тегерегинде туура чечим кабыл алынса келечекте мындай кадам ЖӨАБнун натыйжалуу иш жіргізіісінј шарт тізјрі талашсыз.

Диссертациянын негизги мазмуну тјмјнкі макалаларда чагылдырылган

1. Асекова, С.У. Кыргызстандагы мамлекеттик башкаруунун эффективділігі [Текст] / С.У.Асекова //Вестник №4 Кыргызского государственного педагогического университета им. И. Арабаева. – Бишкек, 2004. - С. 205-211.

2. Асекова, С.У. Кыргызстандагы децентрализация процессинин јзгјчјлігі [Текст] / С.У.Асекова //Вестник Кыргызского национального университета им Ж. Баласагына. – Бишкек, 2005. - 95-99-б.

3. Асекова, С.У. Состояние и перспективы развития финансово-экономической основы местного самоуправления [Текст] / С.У.Асекова //Вестник №5 Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – Бишкек, 2005. – С. 131-134.

4. Асекова С.У., Эсеналиева А. Жергиликтіі јз алдынча башкаруудагы Чаек айыл јкмјтінін социалдык-экономикалык абалы [Текст] / С.У.Асекова, А.Эсеналиева //Вестник №5 Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – Бишкек, 2005. – 188-191-б.

5. Асекова, С.У. Салык саясатынын жергиликтіі јз алдынча башкарууга тийгизген таасири [Текст] / С.У.Асекова // Вестник №3 Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – Бишкек, 2010. - 32-35-б.

6. Асекова, С.У. Некоторые проблемы совершенствования реформ местного самоуправления Кыргызской Республики [Текст] / С.У.Асекова // Вестник КазНУ им Аль-Фараби, Серия историческая. – Алматы, 2011. - №1(60). – С.142-145.

7. Асекова, С.У. Жергиликтіі јз алдынча башкаруудагы кјйгјйліі маселелер. [Текст] / С.У.Асекова //Кыргызстан тарыхынын маселелери. Кыргыз Республикасынын УИА, 2011. №1. – С. 45-50.

8. Асекова, С.У. Нарын областындагы Дјбјлі айыл округунун социалдык-экономикалык јнігіі багыттары [Текст] / С.У.Асекова //Вестник №5 Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – Бишкек, 2011. – 43-45-б.

9. Асекова, С.У. Правовые основы создания оптимальной и эффективной системы местного самоуправления, как необходимое условие демократического государства [Текст] / С.У.Асекова //Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева, 2012. - №5. – С.160-165.

Асекова Салтанат Урумовнанын «Кыргыз Республикасындагы жергиликтїї јз алдынча башкаруунун тїзїлїшї жана јнїгїшї (Нарын облусунун мисалында, 1991-2011-жж.)» деген темада 07.00.02 – Ата Мекен тарыхы адистиги боюнча тарых илимдеринин кандидаты даражасын изденип алуу їчїн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Өзјктїї сјздјр: Кыргыз Республикасы, Нарын облусу, жергиликтїї јз алдынча башкаруу, децентрализация, айыл округу, жергиликтїї јз алдынча башкаруу органдары, айыл јкмјтї, жергиликтїї кеңештер, жергиликтїї жамааттар, каржы-экономикалык, социалдык.

Диссертациянын негизги максаты - Кыргыз Республикасындагы жергиликтїї јз алдынча башкаруу органдарынын тїзїлїї жана јнїгїї тенденциясындагы негизги факторлорду комплекстїї изилдјј менен ушул маселелерге тийиштїї Нарын облусунун жергиликтїї јз алдынча башкаруудагы социалдык-экономикалык абалын чагылдыруу.

Изилдјјнїн объектиси - Кыргыз Республикасындагы анын ичинде Нарын облусунун жергиликтїї јз алдынча башкаруу органдары.

Изилдјјнїн методологиясы - Нарын облусундагы жергиликтїї јз алдынча башкаруунун тїзїлїшїн жана калыптанышын изилдјјдј структуралык-функционалдык, тарыхый-типологиялык, системалык-статистикалык, тарыхый-логикалык, тарыхый-генетикалык, тарыхый-салыштырмалуу талдоо жїргїзїї жана институционалдык методдору колдонулду.

Изилдјјнїн илимий жаңылыгы. Тарыхый изилдјјдј биринчилерден болуп 1991-жылдан 2011-жылга чейинки Кыргыз Республикасынын, анын ичинде Нарын облусунун жергиликтїї јз алдынча башкаруу тарыхына жана социалдык-экономикалык абалына комплекстїї тарыхый булактардын негизинде изилдјј жїргїзїлдї.

Изилдөөнүн илимий натыйжасы. Диссертациялык изилдјјдј илимий натыйжалар кјп жылдык изденїїнїн жыйынтыгы болуп, илимий ыкмалардын негизинде Нарын облусунун жергиликтїї јз алдынча башкаруусунун тїзїлїшїнј жана јнїгїшїнј ар тармактуу талдоо берилип, Нарын облусундагы ЖӨАБнун каржы-экономикалык базасынын начардыгы эң көйгөйлүү маселе болуп жаткандыгы каралган. ЖӨАБну уюштуруу системасында жергиликтүү бийликтин ролун жогорулатуу зарылчылыгы – учурдун башкы маселеси болууда.

Изилдјјнїн жыйынтыктарын пайдалануу чөйрөсү - Диссертациялык изилдјјдїгї негизги маалыматтарды жана тыянактарды, жергиликтїї јз алдынча башкаруунун кызматкерлери їчїн тажрыйбалуулук ишмердүүлүктөрүндө жана окуу жайларда Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүнүн түзүлүшүнө арналган дисциплиналарда пайдаланса болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Асековой Салтанат Урумовны на тему: «Становление и развитие местного самоуправления Кыргызской Республики (на примере Нарынской области, 1991-2011 гг.)» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07. 00. 02. – Отечественная история.

Ключевые слова: Кыргызская Республика, Нарынская область, местное самоуправление, децентрализация, айыльный округ, органы местного самоуправления, айыл окмоту, местные кенеши, местные сообщества, финансово-экономический, социальный.

Основная цель диссертации. Комплексно исследовать основные факторы и тенденции становления и развития органов местного самоуправления, отразить социально-экономическое положение в условиях развития местного самоуправления Нарынской области.

Объект исследования – органы местного самоуправления Нарынской области Кыргызской Республики.

Методология исследования – исследование становления и развития местного самоуправления Нарынской области обусловили применение структурно-функционального, историко-типологического, системно-статистического, историко-логического, историко-генетического, институционального методов, а также метода историко-сравнительного анализа.

Научная новизна исследования. Впервые, в исторической науке Кыргызстана, комплексно, на основе исторических источников исследованы социально-экономическое положение и история местного самоуправления Нарынской области в период с 1991 по 2011 годы.

Научные выводы исследования. Многолетние исследования дали научные результаты диссертации, где всесторонне, на основе применения научных методов, проанализированы процессы становления и развития местного самоуправления Нарынской области. В работе подчеркивается, что одной из проблем в системе местного самоуправления области является низкая финансово-экономическая база местного самоуправления Нарынской области. Необходимость повышения роли местной исполнительной власти и местных кенешов в системе организации местного самоуправления – это наиглавнейшая задача сегодняшнего дня.

Область применения результатов исследования. Основные результаты и выводы диссертации могут быть использованы в работе сотрудниками органов местного самоуправления, а также в учебных заведениях при преподавании предметов о государственном строительстве Кыргызской Республики.

R E S U M E

dissertation of Asekova Saltanat Urumovna on the Subject of "The Formation and Development of Local Self-Government of the Kyrgyz Republic (on the example of the Naryn Oblast, 1991-2011)" for the Degree of Candidate of Historical Sciences on Specialty 07. 00. 02. - Native History

Key words: Kyrgyz Republic, Naryn Oblast, local self-government, decentralization, aiyl okrug, local governments, aiyl okmotu, local councils, local communities, financial, economic, social.

Major objective of the thesis work. Comprehensive studying of the major factors and trends of formation and development of local governments, reflecting of the socio-economic situation in the conditions of the development of local self-government in Naryn Oblast.

Object of the research - local governments of Naryn Oblast of the Kyrgyz Republic.

Research methodology - research of the formation and development of local self-government of the Naryn Oblast stipulated the use of structural and functional, historical, typological, system and statistical, historical, logical, historical, genetic, institutional practices, and methods of historical and comparative analysis.

Scientific novelty of the research. The socio-economic situation and history of local self-government in Naryn Oblast during the period from 1991 to 2011 have been researched wholistically based on historical sources for the first time ever in the historical science of Kyrgyzstan.

Scientific conclusions of the thesis work. Years of research have presented scientific results of the thesis, where comprehensively, through the application of scientific methods, the formation and development of local self-government of Naryn Region have been analyzed. It is emphasized in the thesis work that one of the problems in the system of local self-government of the Oblast is the low financial and economic basis of local self-government of Naryn Oblast. The necessity to increase the role of the local executive power and local keneshes in the system of organization of local self-government is the foremost today’s task.

Sphere of application of the research results. The main results and conclusions of the thesis work can be used by employees of local governments in their work, as well as in higher education institutes while teaching the subjects about state construction of the Kyrgyz Republic.

Форматы 60х84 1/16
Кјлјмі 1,7 б.т.
Офсеттик кагаз
Нускасы: 60

«Maxprint» басмаканасы,
Бишкек шаары, Курманжан Датка кјчјсі 207